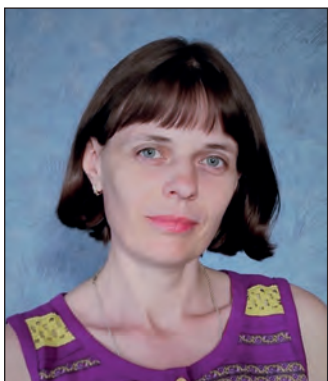

АКАДЕМІЧНА ЛЕКСИКОГРАФІЯ В УМОВАХ ВІЙНИ: ХТО, ЯК НЕ МИ?

Мову ревниво оберігають мовознавці –
невтомні творці граматики і словників.
*Іван Вихованець*¹

Людмила Томіленко
канд. філ. наук,
ст. наук. співроб.
відділу лінгвістики
Українського
мовно-інформаційного фонду
НАН України,
м. Київ

Повномасштабне російське вторгнення в Україну стало суттєвим викликом не лише для приватного сектору економіки, пересічних громадян, але й для державних організацій, установ. У складні умови та примарне майбутнє потрапила наша освітньо-наукова сфера. Чимало інститутів Національної академії наук, які й значно раніше перебували в надзвичайно скрутному фінансовому становищі, тепер, без перебільшення, опинилися на межі виживання. Окрім мізерного матеріального забезпечення, через російську збройну агресію з'явилася ще низка додаткових проблем, пов'язаних із нормальним функціонуванням наукових установ, можливістю виконувати заплановані раніше завдання і важливі проекти.

Одним із пріоритетних академічних проектів у галузі гуманітарних наук (Відділення літератури, мови та мистецтвознавства) є лексикографічна праця тлумачного типу – *Словник української мови у 20-ти томах (СУМ-20)*, який створюють в Українському мовно-інформаційному фонді (УМІФ) спільно з фахівцями Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні та Інституту української мови. Дотепер надруковано тринадцять томів цього довідника. Випуск саме тринадцятого тому припав на найскладніший період у житті Української держави та її громадян – період воєнного стану.

Зазначимо, що в Українському мовно-інформаційному фонді НАН України для укладання сучасних словників програмісти ще від початку XXI ст. розробляють спеціальні бази даних, віртуальні лабораторії тощо, що значно полегшують словникарську роботу. За понад двадцять років створено й чимало цифрових лексикографічних систем. Розробниками більшості програмних продуктів є працівники (вже колишні) відділу інформатики, кандидати технічних наук *Олександр Рабулець, Костянтин Якименко та Надія Сидорчук*.

Для укладання словникових статей 20-томного тлумачного словника лексикографи використовують віртуальну лексикографічну лабораторію (ВЛЛ) із широкими користувацькими можливостями. Докладний опис ВЛЛ та її функціоналу міститься в статті однієї з укладачок СУМ-20 *Вікторії Сивокозової*, опублікованій у журналі «Мовознавство» [2]. Зауважимо, що раніше працювати над Словником української мови можна було лише в офісі. Проте впродовж останніх кількох років лексикографи мають змогу виконувати свою роботу й онлайн. Віддалений доступ до словника дає можливість ефективно працювати та виконувати поставлені завдання з будь-якого місця нашої країни чи навіть куточка світу, у будь-який час, що в нинішніх умовах пандемій та війн дуже важливо.

Щороку УМІФ готує та випускає (відповідно до фінансових можливостей) один том Словника української мови, хоча насправді опрацьовується значно більше матеріалу. Лексикографічний процес є безперервним і його, зрозуміло, украї не бажано переривати навіть на короткий час. Усі науковці-словникарі працюють за складеним на початку року планом, у якому зазначені чіткі терміни виконання відповідних етапів роботи. Однак повномасштабна російсько-українська війна внесла свої корективи й в усталений, добре організований, здавалося б, лексикографічний процес.

Після 24-го лютого 2022 року частина виконавців проекту опинилася поза межами нашої держави, дехто виїхав до інших міст, проте відповідальні особи й інші словникарі залишилися в столиці. Надзвичайну рішучість і витримку виявили керівник групи лексикографів та науковий редактор деяких томів СУМ 20, канд. техн. наук *Ігор Вікторович Шевченко*, а також відповідальний за верстку та друк 20-томника, наук. співроб. відділу інформатики *Максим Юрійович Кригін*. Уже з початку березня щотижня, незважаючи на щоденні повітряні тривоги, ракетні удари, обстріли тощо, відбувалися наради укладачів СУМ-20 через Zoom-платформу.

¹ Цит. за Плющ М. Я., Тихоша В. І., Караман С. О., Караман О. В. Українська мова. 10 клас. Профільний рівень: підручник. Київ: Освіта, 2010. С. 5.

²Електронний варіант словника під керівництвом колишнього співробітника, канд. техн. наук *Олександра Рабульця* розробила аспірантка (також колишня) УМІФу *Ірина Білятинська*.

Словник української мови online. Том 13. Словникова стаття «підставляти»

Анонс про вихід друком 13-го тому Словника української мови на сайті Українського мовно-інформаційного фонду НАН України

Проте виконувати лексикографічну роботу в перші дні чи навіть місяці повномасштабного вторгнення могли далеко не всі. Через неусталений побут довгий час не було доступу до Інтернету в працівників, які виїхали за кордон. Були проблеми з онлайн-доступом і у словниківів з інших міст України. Ближче до середини року робота більш-менш налагодилася. Але вже восени на нас чекали нові випробування, пов'язані з перебоями електроенергії. Про можливість працювати повноцінно не було й мови. Окрім того, з'явилася ще одна суттєва перешкода: через вимкнення струму з'явилися проблеми із серверами, які й у мирний час були не в найкращому стані. Працювати онлайн стало неможливо. Лексикографам, які залишилися в Києві, доводилося виконувати роботу в офісі. На щастя, завдяки зусиллям завідувача відділу інформатики, канд. техн. наук **Максима Вікторовича Надутенка** електронні ресурси УМІФу перенесли на закордонні сервери. Причому зроблено це за кошти працівників інституту (!), яким і так із вересня (через брак фінансування) доводилося вкладатися в графік на умовах неповного робочого часу.

Попри всі труднощі, 13-й том Словника української мови все-таки побачив світ. Це стало можливим лише завдяки великій витримці та самовідданості керівників і координаторів проекту, а також багатьох лексикографів УМІФу. Серед них варто ще раз згадати Ігоря Вікторовича Шевченка, якому довелось не лише контролювати процес укладання СУМ-20, а й доопрацьовувати матеріали тих словників, які з певних причин не могли завершити свою роботу вчасно. Чимало зусиль доклали й наукові співробітники відділу інформатики **Максим Юрійович Кригін** та **Ірина Михайлівна Кондрачук**, які в останні місяці 2022-го року (ураховуючи графіки вимкнення електроенергії) постійно приходили до інституту, щоб вчасно зверстати том.

Література

1. Вийшов друком тринадцятий том фундаментального академічного тлумачного словника української мови у 20 томах (ПІДКУСА-ПОКІРНО). Режим доступу: <https://www.ulif.org.ua/viishov-druk-om-trinadtsiatii-tom-fundamental-nogho-akadiemichnogho-tlumachnogho-slovnika-ukrayins-k> (дата звернення: 07.04.2023).
2. Сивокозова В. В. Про функціональні можливості дослідницького інструментарію віртуальної лексикографічної системи «СУМ-20». Мовознавство, 2017. № 5. С. 55–62
3. Словник української мови online. Режим доступу: <https://sum20ua.com> (дата звернення: 07.04.2023).
4. Черниш О. А., Білошицька З. А., Кравченко А. О. Сучасна лексикографія: виклики та перспективи. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика, 2022. Т. 33 (72), № 6. Ч. 2. С. 8–12.

Як зазначено в описі на сайті Українського мовно-інформаційного фонду, тринадцятий том Словника української мови містить 8 673 словникові статті, 936 сторінок тексту. Роботу над Словником здійснювали в складних воєнних – без перебільшення – фронтних умовах. Вона виявилася успішною й результативною лише завдяки беззастережній самовідданості його укладачів та застосуванню унікальної, створеної у Фонді, Віртуальної лексикографічної лабораторії «Словник української мови» [1].

Електронний варіант² 13-го тому словника, як і всі надруковані раніше, міститься також у вільному доступі в Інтернеті [3]. Навіть якщо паперові примірники відійдуть у минуле, їхні цифрові версії будуть розвиватися і поповнюватися новим матеріалом. «Одним з пріоритетних завдань комп'ютерної лексикографії, – зауважують сучасні дослідники, – є створення електронних словників, які виконують функцію збереження, маніпуляції та передачі інформації <...>. Ефективність електронних словників безсумнівна, оскільки на відміну своїх традиційних відповідників, вони характеризуються можливістю безперервного поповнення, швидким алгоритмічним пошуком слів тощо» [2, с. 11].

Сьогодні триває робота з опрацювання та редагування 14-го тому Словника української мови, вихід якого, найімовірніше, буде ще під більшою загрозою, ніж попереднього. На жаль, ситуація в країні не те що не покращується, а навпаки стає дедалі важчою. Оскільки війна ще не закінчилася, а економіку нашої держави зруйновано, матеріальне становище Українського мовно-інформаційного фонду та його співробітників, зокрема й лексикографів (які вже з початку 2023-го року отримують тільки 80-90 % заробітної плати), невпинно погіршується. Не визначеним поки що є й майбутнє частини науковців інституту, які виїхали до інших країн. Чи повернуться вони в Україну, чи назавжди залишаться й будуть працювати за межами нашої держави, покаже час. Як і те, чи вдасться завершити важливий, проте надзвичайно нелегкий шлях великого академічного проекту – Словник української мови у 20-ти томах. ■